

**RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR
XUSUSIYATLARI, SABABLARI VA TA'LIM YONDASHUVLARI**

University of management future technologies 555-23 guruh talabasi

Qudratillayeva Robiya

Annotatsiya. Ushbu maqolada ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning xususiyatlari, rivojlanishdagi farqlar va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Ruhiy rivojlanish sustlashuvining genetik, tibbiy, ekologik va psixologik omillari yoritilib, bu muammoning pedagogik hamda tibbiy nuqtayi nazardan baholanishi muhokama qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim tamoyillari, maxsus pedagogik strategiyalar, individual ta'lim rejalari va moslashtirilgan dasturlar haqida batafsil ma'lumot beriladi. O'zbekiston tajribasi, mavjud qonunchilik va amaldagi ta'lim tizimidagi imkoniyatlar tahlil qilinib, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Ruhiy rivojlanish sustlashuvi, inklyuziv, pedagogik strategiyalar, kommunikativ ko'nikmalar, O'zbekiston ta'lim tizimi

Kirish. Hozirgi kunda inklyuziv ta'lim butun dunyoda dolzarb masalalardan biri bo'lib, har bir bolaning imkoniyatidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan ishlashdir. Bunday bolalar kognitiv, ijtimoiy va nutqiy rivojlanishda tengdoshlaridan orqada bo'lishi mumkin, bu esa ularga maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Ruhiy rivojlanish sustlashuvi turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin: genetik omillar, tug'ruqdan oldingi yoki keyingi asoratlar, shuningdek, atrof-muhit ta'siri. Ushbu bolalar odatda axborotni qabul qilish, eslab qolish, tahlil qilish va muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shu sababli, ularning ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etish hamda maxsus pedagogik metodlarni qo'llash juda muhimdir.

Mazkur maqolada ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik va

pedagogik xususiyatlari, ushbu holatning sabablari va inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan samarali strategiyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekistonda bunday bolalar uchun yaratilayotgan shart-sharoitlar va mavjud muammolar haqida fikr yuritiladi.

Ruhiy rivojlanish sustlashuvi. Ruhiy rivojlanish sustlashuvi bu bolaning intellektual, psixologik va hissiy rivojlanishining yoshiga mos me'yorlardan orqada qolishi bilan tavsiflanadigan holat bo'lib, u ta'lim olish jarayonida sezilarli qiyinchiliklarga olib keladi. Ushbu tushuncha odatda, bolaning kognitiv (idrok qilish, tafakkur, xotira, diqqat), ijtimoiy-emotsional va nutqiy rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lgan sustlikni anglatadi. Bu holat doimiy nogironlik shaklida bo'lishi shart emas, ba'zi bolalar ma'lum pedagogik yondashuvlar va maxsus ta'lim dasturlari yordamida rivojlanish sur'atini yaxshilashi mumkin. Tibbiy nuqtayi nazardan ruhiy rivojlanish sustlashuvi asosan tug'ma yoki orttirilgan sabablar tufayli yuzaga keladi. Genetik omillar, homiladorlik davridagi patologiyalar, tug'ruq jarayonidagi asoratlar va ilk yoshdagi bosh miya jarohatlari bunday muammoga sabab bo'lishi mumkin. Tibbiy tashxis qo'yishda bolalarning aqliy faoliyati, reflekslari, nevrologik rivojlanishi va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlari sinchiklab o'rganiladi. Shuningdek, psixolog va nevrologlar bolaning rivojlanish sur'atini baholash uchun maxsus testlar va kuzatuv usullaridan foydalanadilar. Pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, ruhiy rivojlanishi sust bolalar ta'lim olish jarayonida qiyinchiliklarga duch keladi. Ular yangi ma'lumotlarni tushunishda, eslab qolishda, muammoni hal qilishda va mustaqil fikrlashda tengdoshlariga qaraganda ancha sust bo'lishadi. O'qitish jarayonida bunday bolalar uchun maxsus moslashtirilgan o'quv dasturlari, individual yondashuv va qo'shimcha psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash talab etiladi. Shu bilan birga, ruhiy rivojlanish sustlashuvi har doim o'qish layoqati yoki ijtimoiy faollikning to'liq yo'qligini anglatmaydi. To'g'ri yondashuv va doimiy pedagogik yordam natijasida ko'plab bolalar rivojlanish darajasini yaxshilashi va jamiyatga moslashishi mumkin. Ushbu muammo inklyuziv ta'lim tamoyillari doirasida hal etiladi, ya'ni bunday bolalarni maxsus ta'lim muassasalariga emas, balki umumta'lim muassasalariga kiritish va ularga individual yondashuv asosida ta'lim berish maqsad qilinadi. Bu esa

nafaqat bolalarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki ularning ijtimoiy moslashuv jarayonini ham osonlashtiradi. Shunday qilib, ruhiy rivojlanish sustlashuvi – bu jiddiy tibbiy va pedagogik yondashuvni talab qiluvchi holat bo'lib, uni erta aniqlash va to'g'ri ta'lim metodlarini qo'llash bolalarning jamiyatga to'liq integratsiyasini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Ruhiy rivojlanish sustlashuvining sabablari va turlari. Ruhiy rivojlanish sustlashuvi turli omillar ta'sirida shakllanadigan murakkab holat bo'lib, u bolaning intellektual, hissiy va ijtimoiy rivojlanishining yoshiga mos me'yorlardan orqada qolishi bilan tavsiflanadi. Ushbu muammo genetik, biologik va atrof-muhit omillariga bog'liq bo'lishi mumkin. Ruhiy rivojlanish sustligi turli darajada ifodalanadi: ba'zi bolalar faqat ayrim kognitiv yoki ijtimoiy jihatlaridan tengdoshlaridan orqada qoladi, boshqalari esa yanada chuqurroq rivojlanish buzilishlariga duch kelishadi. Genetik omillar ushbu holatning eng keng tarqalgan sabablaridan biri hisoblanadi. Ayrim bolalarda rivojlanish sustligi irsiy kasalliklar yoki xromosoma mutatsiyalari tufayli yuzaga keladi. Masalan, Daun sindromi 21-xromosomaning ortiqcha nusxasi natijasida paydo bo'lib, bola aqliy rivojlanishining sekinlashishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, Frajil X sindromi va Rett sindromi kabi genetik kasalliklar ham rivojlanish sustligiga olib kelishi mumkin. Irsiy kasalliklar tufayli yuzaga keladigan holatlarda bolaning rivojlanish darajasi va ta'lim olish qobiliyati turlicha bo'lishi mumkin, ammo aksariyat hollarda bunday bolalar maxsus pedagogik va terapevtik yondashuvga muhtoj bo'ladilar. Tug'ruqdan oldin, tug'ruq vaqtida va tug'ruqdan keyingi omillar ham bolaning ruhiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir qiladi. Homiladorlik davrida ona organizmidagi buzilishlar, masalan, homiladorlik toksikozlari, infeksiyalar, vitamin va minerallar tanqisligi, giyohvandlik yoki alkogol iste'moli kabi holatlar homilaning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tug'ruq jarayonida asfiksiya (kislorod yetishmovchiligi), erta tug'ruq yoki tug'ruq travmalari bolaning bosh miyasiga zarar yetkazishi mumkin. Tug'ruqdan keyingi bosqichda esa miya shikastlanishi, infeksiyon kasalliklar (meningit, ensefalit) va noto'g'ri parvarish natijasida rivojlanish sustlashuvi kuzatilishi mumkin. Ayniqsa, bolalik davrida o'tkazilgan bosh miya jarohatlari va yuqori darajadagi stresslar kognitiv va psixologik rivojlanishga jiddiy ta'sir qiladi.

Atrof-muhit omillari ham bolaning ruhiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy omillar, masalan, ota-onalarning e'tiborsizligi, oiladagi nizolar, yetarli ta'lim va tarbiya sharoitining mavjud emasligi bolada intellektual rivojlanish jarayonini sekinlashtirishi mumkin. Ekologik muhitning salbiy ta'siri, ya'ni zaharli moddalar, radiatsiya yoki yomon ekologik sharoitlar ham bolaning asab tizimiga zarar yetkazishi mumkin. Shuningdek, psixologik omillar, masalan, bolalikdagi stress, ruhiy travmalar va doimiy qo'rquv holatlari bolaning emotsional va intellektual rivojlanishini to'xtatib qo'yishi mumkin. Ruhiy rivojlanish sustlashuvining sabablari ko'p qirrali bo'lib, odatda bir necha omil birgalikda ta'sir qiladi. Ayrim hollarda erta tashxis va to'g'ri reabilitatsiya usullari yordamida bolaning rivojlanish sur'atini yaxshilash mumkin, ammo og'ir holatlarda maxsus ta'lim va terapevtik yondashuv talab etiladi. Shu sababli, bunday bolalar bilan ishlashda kompleks yondashuv qo'llanilishi lozim bo'lib, bu nafaqat tibbiy muolajalarni, balki maxsus pedagogik va psixologik yordamni ham o'z ichiga oladi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning xususiyatlari. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar oddiy rivojlanish jarayoniga ega bo'lgan tengdoshlariga nisbatan kognitiv, ijtimoiy-emotsional va kommunikativ jihatdan orqada qolishi bilan ajralib turadi. Bu farqlar bolaning ta'lim olish jarayonida, ijtimoiy muhitga moslashishida va shaxsiy rivojlanishida sezilarli darajada namoyon bo'ladi. Ushbu bolalar bilan ishlashda individual yondashuv va maxsus pedagogik strategiyalar talab etiladi. Kognitiv rivojlanishdagi farqlar asosan xotira, e'tibor va tafakkur jarayonlariga bog'liq. Ruhiy rivojlanish sustlashgan bolalarda qisqa va uzoq muddatli xotira zaif bo'lib, ular yangi ma'lumotni eslab qolish va qayta tiklashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Masalan, ular oddiy so'z yoki raqam ketma-ketligini yodda saqlashda qiynalishi mumkin. Bundan tashqari, e'tiborning barqarorligi past bo'ladi, ya'ni ular uzoq vaqt davomida bir vazifaga jamlanib ishlay olmaydilar, tez charchaydilar va tez chalg'iydilar. Tafakkur jarayoni esa sust va aniq bog'liqliklarga asoslangan bo'ladi, bu esa ularning mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatining pastligiga olib keladi. Ular abstrakt tushunchalarni tushunishda, sabab-oqibat munosabatlarini anglashda va ma'lumotni umumlashtirishda qiynaladilar. Ijtimoiy-emotsional

rivojlanish ham sezilarli darajada farq qiladi. Ruhiy rivojlanish sustlashgan bolalar ko'pincha o'z hissiyotlarini ifoda etishda va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Ular ijtimoiy muhitga moslashishda qiynalib, yangi sharoitlarga sekin moslashadilar. Ko'pincha, bunday bolalarda o'ziga ishonchsizlik va qo'rquv kuchli bo'ladi, ular yangi odamlar bilan muloqot qilishdan qochishi yoki aksincha, haddan tashqari ishonuvchan bo'lishi mumkin. Ijtimoiy qoidalarni tushunish va ularga rioya qilish qobiliyatining sustligi ularning jamoada to'g'ri o'rin topishiga to'sqinlik qiladi. Ba'zan esa agressiv yoki injiq xulq-atvor namoyon bo'lishi mumkin, chunki ular o'z his-tuyg'ularini nazorat qilish va muammoni og'zaki ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Nutq va kommunikativ ko'nikmalardagi muammolar ham ruhiy rivojlanish sustlashgan bolalar orasida keng tarqalgan. Ular yangi so'zlarni eslab qolish va to'g'ri ishlatishda qiyinchiliklarga duch keladilar, so'z boyligi cheklangan bo'lishi mumkin. Nutqning fonetik jihatdan buzilishi ham tez-tez uchraydi, ya'ni ular ayrim tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishi yoki so'zlarni to'liq aytib bera olmasligi mumkin. Bundan tashqari, grammatik tuzilish jihatidan ham sustlik kuzatiladi: ular jummalarni noto'g'ri tuzadilar, fe'l zamonlarini chalkashtiradilar yoki qisqa, iborasiz gaplardan foydalanadilar. Kommunikativ qobiliyatlar ham sust bo'lib, ular suhbat davomida o'z fikrlarini aniq yetkazishda va suhbatdoshning fikrlarini tushunishda qiynaladilar. Bu esa ularning jamiyatda erkin muloqot qilishiga to'sqinlik qiladi.

Bunday bolalarni o'qitish va tarbiyalashda inklyuziv yondashuvlar. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashda inklyuziv yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv ta'lim bunday bolalarni umumiy o'quv muhitiga qo'shgan holda, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan ta'lim sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi. Bu jarayonda maxsus pedagogik strategiyalar, individual ta'lim rejalari va moslashtirilgan dasturlar muhim o'rin tutadi. O'qituvchilar va ota-onalar esa bolalarning o'qish va ijtimoiy hayotga moslashishida asosiy yordamchilar sifatida qaraladi. Maxsus pedagogik strategiyalar ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning ta'lim jarayoniga moslashishiga yordam beradigan metodlarni o'z ichiga oladi. Bu bolalar axborotni tezda o'zlashtira olmasligi sababli,

ta'lim jarayoni soddalashtirilgan va bosqichma-bosqich o'qitish usuliga asoslanishi kerak. Ko'rgazmali vositalardan keng foydalanish, vizual materiallar va interaktiv metodlar bolalarga mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Misol uchun, rasmlar, diagrammalar, multimediali darsliklar va o'yinli mashg'ulotlar bolalarning diqqatini jamlash va qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, mashqlar va topshiriqlarni ko'proq takrorlash ham ularning xotirasini mustahkamlashga yordam beradi. Individual ta'lim rejaları va moslashtirilgan dasturlar bunday bolalarning o'quv imkoniyatlariga mos ravishda tuziladi. O'quv jarayonida har bir bolaning qobiliyatlari, zaif tomonlari va ehtiyojlari hisobga olinib, unga moslashtirilgan topshiriqlar tayyorlanadi. Masalan, agar bola matematik misollarni sekin hal qilsa, unga qo'shimcha vaqt berish yoki qo'llab-quvvatlovchi materiallardan foydalanish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar ham muhimdir. Ayrim hollarda, maxsus pedagoglar va defektologlar tomonidan ishlab chiqilgan individual rivojlantirish dasturlari qo'llaniladi.

O'qituvchilar va ota-onalarning roli ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchilar nafaqat dars jarayonida bolalarga ta'lim berishi, balki ularning psixologik va ijtimoiy moslashuviga ham yordam berishi kerak. Bunday bolalar bilan ishlovchi pedagoglar sabrli, tushunishli va ijodkor bo'lishi lozim. Dars jarayonida bolalar bilan individual ishlash, ularni rag'batlantirish va motivatsiyasini oshirish muhimdir. Shuningdek, o'qituvchilar boshqa sinf o'quvchilarini ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan muloqot qilishga o'rgatishlari kerak, chunki ijobiy ijtimoiy muhit ularning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar esa bolalarning asosiy qo'llab-quvvatlovchilari bo'lib, ularning ta'lim jarayoniga faol jalb etilishi zarur. Ular bolalarining qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar bajarishlari, uyda qo'shimcha o'quv materiallar bilan shug'ullanishlari va pedagoglar bilan doimiy aloqada bo'lishlari kerak. Shuningdek, ota-onalar bolalariga ijtimoiy hayotga moslashishda, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda va hissiyotlarini boshqarishda yordam berishlari zarur. Buning uchun ular psixologik treninglarda qatnashishlari, maslahatlar olishlari va ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda ishlashlari lozim.

O'zbekistonda ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar ta'limi.

O'zbekistonda ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun ta'lim tizimi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va maxsus qonunchilik asosida tartibga solinadi. Respublikada inkluziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, bunday bolalarga moslashtirilgan o'quv dasturlarini joriy etish va ta'lim muassasalarida maxsus pedagoglar tayyorlash yo'lga qo'yilgan. Shu bilan birga, ta'limning har bir bosqichida ularga qulay sharoit yaratish maqsadida turli dasturlar ishlab chiqilmoqda. Amaldagi qonunchilik va ta'lim tizimidagi imkoniyatlar doirasida "Ta'lim to'g'risida" va "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida" gi qonunlar ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun maxsus ta'lim olish huquqini kafolatlaydi. Ushbu huquqlar asosida davlat maktabgacha ta'lim muassasalari, maxsus maktablar va inkluziv sinflar tashkil etilgan. Bundan tashqari, defektologlar va maxsus pedagoglar yetishtirish maqsadida O'zbekistondagi pedagogika oliygohlarida maxsus ta'lim yo'nalishlari ochilgan. Respublikada Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PTPK) faoliyat yuritib, bolalarning rivojlanish xususiyatlarini aniqlash va ularning ta'lim olish shaklini belgilash bilan shug'ullanadi. Shu bilan birga, O'zbekistonda ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga ta'lim berishda ayrim muammolar ham mavjud. Ulardan biri maxsus pedagog kadrlarning yetishmovchiligidir. Inkluziv ta'limning samarali bo'lishi uchun defektologlar, logopedlar, psixologlar va maxsus pedagoglar yetarli darajada tayyorlanishi lozim. Afsuski, hozirgi kunda ushbu mutaxassislarning soni yetarli emas va ularning malakasi ham doimiy oshirilishi talab etiladi. Bundan tashqari, inkluziv ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi ham yetarlicha rivojlanmagan. Ba'zi umumiy ta'lim maktablari va bog'chalarda ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan ishlash uchun maxsus jihozlar va didaktik materiallar yetarli emas. Ko'plab ta'lim muassasalarida nogironligi bor yoki maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun moslashtirilgan infratuzilma – liftlar, panduslar, maxsus sinf xonalari kabi qulayliklar mavjud emas. Shuningdek, jamiyatda ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga nisbatan to'liq tushuncha shakllanmaganligi ham muammolardan biridir. Ba'zi ota-onalar bunday bolalar bilan qanday munosabatda bo'lishni bilmaydi yoki ularni inkluziv

muhitga qo'shilishiga qarshilik qiladi. Bu esa bolalarning ijtimoiy moslashuvini qiyinlashtiradi va ularning o'z tengdoshlari bilan muloqot qilishiga to'sqinlik qiladi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ilgari surilishi mumkin:

Maxsus pedagoglarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish - defektologlar, psixologlar va logopedlarni tayyorlash bo'yicha oliygohlarda maxsus ta'lim yo'nalishlarini kengaytirish, amaliyot tizimini kuchaytirish va xalqaro tajribadan foydalanish muhim. Pedagoglar uchun muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish ham zarur.

Moddiy-texnik bazani mustahkamlash - maxsus ta'lim muassasalarida va umumiy maktablarda inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus o'quv vositalari, texnologik jihozlar va moslashtirilgan sinf xonalarini tashkil etish lozim.

Jamiyatda inklyuziv ta'limni targ'ib qilish - ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat a'zolari orasida inklyuziv ta'lim bo'yicha ma'rifiy ishlarni olib borish muhim. Bunda ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va turli seminarlar orqali tushuntirish ishlari olib borilishi mumkin.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish - ta'lim vazirligi tomonidan bunday bolalar uchun aniq metodikalarga asoslangan moslashtirilgan o'quv dasturlari ishlab chiqilishi kerak. Shu bilan birga, individual ta'lim rejalari asosida bolalarning ehtiyojlariga mos o'qitish uslublari joriy etilishi muhimdir.

O'qituvchilar va ota-onalar uchun hamkorlik tizimini yo'lga qo'yish - inklyuziv ta'limning samarali bo'lishi uchun ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida doimiy muloqot va hamkorlik tizimi ishlab chiqilishi lozim. Ota-onalar uchun maxsus treninglar, maslahat markazlari va psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlari tashkil etilishi kerak.

Xulosa. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar ta'limi va tarbiyasi murakkab, ammo dolzarb masalalardan biridir. Bunday bolalar umumiy rivojlanish jarayonida intellektual, ijtimoiy va kommunikativ jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga individual yondashuv zarur. Ruhiy rivojlanish sustlashuvining sabablari turlicha

bo'lib, genetik, tug'ruq bilan bog'liq va atrof-muhit omillari ta'sirida yuzaga kelishi mumkin. Bu esa bolalarning kognitiv rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va nutq qobiliyatlariga salbiy ta'sir qiladi. Ushbu bolalarning ta'lim olishi uchun inklyuziv yondashuv muhim ahamiyatga ega. Maxsus pedagogik strategiyalar, individual ta'lim rejalari va moslashtirilgan dasturlar ularga sifatli ta'lim berishga yordam beradi. O'qituvchilar va ota-onalarning hamkorligi bolalarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonda ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun ta'lim imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, hali ham muammolar mavjud. Maxsus pedagog kadrlarning yetishmovchiligi, moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi va jamiyatda inklyuziv ta'limga to'laqonli tushuncha shakllanmaganligi asosiy muammolar hisoblanadi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun pedagoglarning malakasini oshirish, maxsus ta'lim muassasalarini rivojlantirish, moslashtirilgan dasturlar ishlab chiqish va inklyuziv ta'limni keng targ'ib qilish zarur. Xulosa qilib aytganda, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish jamiyatning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ularning jamiyatga to'liq integratsiyalashuvi uchun davlat, ta'lim muassasalari va oilalar birgalikda harakat qilishi kerak. Shundagina har bir bola o'z imkoniyatlaridan to'liq foydalanib, jamiyatda o'z o'rnini topa oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Хайдаров С. (2025). Оилаларда фарзанд тарбиясига рухий таъсир ўтказиш. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
2. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
3. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
4. Хайдаров, С. (2023). Педагогик faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakllantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.

5. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1/2), 92-96.
6. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. *Web of Teachers: Inderscience Research*. 2 (11). 203-205.
7. March, Karen, and Charlene Miall. "Introduction: Adoption as a family form." *Family Relations* (2000): 359-362.
8. Grotevant, Harold D., and Jennifer M. McDermott. "Adoption: Biological and social processes linked to adaptation." *Annual review of psychology* 65.1 (2014): 235-265.
9. Neil, Elsbeth. "Making sense of adoption: Integration and differentiation from the perspective of adopted children in middle childhood." *Children and Youth Services Review* 34.2 (2012): 409-416.
10. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. *SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL*. 5.1.B.271-275.
11. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. *Til va adabiyot.uz*. 2.11-12.